(इंग्रजी भाषेत टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी भाषेत अनुवाद.)

मुंबई येथील उच्च न्यायालयाच्या अधिकारीतेमद्धे

फौजदारी अपील अधिकारिता

<u>फौजदारी अपील नंबर ६३ / २००४</u>

महाराष्ट्र राज्य .. अपीलकर्ता

विरुद्ध

चंद्रकांत रेवंसिधा मथापटी .. उत्तरवादी

....

* अपीलकर्ते - महाराष्ट्र राज्यासाठी अतिरिक्त सरकारी वकील श्रीमती संगीता फड.

* उत्तरवादींचे वकील श्री. वीरेश व्ही. पुरवंत सोबत श्री. सूरज व्ही. गडकरी,.

....

न्यायमंच : न्या. मिलिंद एन. जाधव

दिनांक : २९ नोव्हेंबर २०२४

<u>मौखिक न्यायनिर्णय :</u>

१. आपीलकर्ते - महाराष्ट्र राज्याचे विद्वान अतिरिक्त सरकारी वकिल श्रीमती फड आणि उत्तरवादींचे विद्वान वकील श्री. पुरवंत यांचे म्हणणे ऐकले.

२. भ्रष्टाचार प्रतिबंध अधिनियम १९८८ च्या कलम ७ व कलम १३ (१) (बी) सह कलम १३ (२) अन्वये दंडनीय गुन्हा केल्याबद्दल आरोपीला दोषी ठरवून सिद्धापराधी घोषित करण्याच्या आणि शिक्षा सुनावण्याच्या २७.०५.२००३ च्या दोषमुक्तीच्या न्यायनिर्णयाला आव्हान देणारे हे दोषमुक्ती विरूद्ध हे अपील आहे. सोयीसाठी अपीलकर्त्याला आरोपी म्हणून संबोधले जाईल.

३. थोडक्यात सांगायचे तर आरोपी हा एमएसईबी, यशवंत नगर, उपकेंद्र, सोलापूर येथे कनिष्ठ अभियंता म्हणून कार्यरत होता. जानेवारी १९९९ मध्ये तक्रारदार यांना पत्नीच्या नावे पिठाची गिरणी सुरू करायची होती आणि त्यांनी एमएसईबीकडे संपर्क साधून वीज जोडणीसाठी विहित नमुन्यात अर्ज सादर केला. एमएसईबी कार्यालयात कनिष्ठ अभियंता असलेल्या आरोपीची भेट घेऊन त्यांनी जागेची लांबी आणि रुंदी यांची माहिती दिली, जेणेकरून एमएसईबीकडून देण्यात येणाऱ्या वीज जोडणीच्या शुल्काचा तपशील जाणून घेता येईल. त्याच्या जागेचा आकार लक्षात घेता आरोपीने तक्रारदाराला त्यासाठी रु.७,०००/- ची रक्कम जमा करावी लागेल, असे कळवले होते. अनामत रक्कम कमी करायची असेल तर आपल्या जागेचे कमी क्षेत्रफळ दाखवावे लागेल, जेणेकरून त्याला कमी रकमेचे दरपत्रक सांगितले जाईल, असे आरोपीने फिर्यादीला कळवले, अशी अभियोग पक्षाची बाजू होती. त्यानंतर तक्रारदाराने आपल्या शेडमध्ये वीज जोडणीसाठी रु.३,५००/- ची प्राथमिक रक्कम जमा केली. "गुढीपाडवा दिवस" म्हणजे

१८.०३.१९९९ रोजी वीज जोडणी देण्यात यावी, अशी तक्रारदाराची इच्छा होती. अभिलेखावरील पुरावा असे स्पष्टपणे सांगतो की, १८.०३.१९९९ व १९.०३.१९९९ रोजी तक्रारदाराच्या जागेत वीज जोडणी देण्याचे विद्युत काम खरोखरच करण्यात आले होते, परंतु ते पूर्ण झाले नाही. 'गुढीपाडव्या'च्या लगेचच अगोदर वीज जोडणी देण्यासाठी आरोपीने रु.१,०००/- ची मागणी केल्याचा आरोप असताना फिर्यादी आरोपीला त्याच्या कार्यालयात भेटले, अस नोंदीवरून दिसून येते. तसेच अभियोग पक्षाची बाजू अशीही आहे की, फिर्यादी १६.०३.१९९९ रोजी आरोपीला भेटला, त्या दिवशी आरोपीने पुन्हा एकदा वीज जोडणी देण्यासाठी रु.५००/- ची मागणी केली. हे फिर्यादी पक्षाचे मूळ प्रकरण आहे ज्याच्या आधारे तक्रारदाराने लाचलुचपत विरोधी केंद्र (एसीबी) कडे धाव घेतली आणि १९.०३.१९९९ रोजी सापळा रचून आरोपीला पकडण्यात आल्याने तक्रार दाखल करण्यात आली.

४. अभियोग पक्षाचे संपूर्ण प्रकरण तक्रारदार या सरकारी साक्षीदार-१ च्या साक्षीपुराव्याच्या आधारे उभे राहते किंवा त्याचा आधार घेते. तक्रारदार - सरकारी साक्षीदार-१ यांनी आपल्या सरतपासणीत म्हटले आहे की, १९.०३.१९९९ रोजी म्हणजे घटनेच्या दिवशी ते आरोपीला (त्यांच्या कार्यालयात) विजेचे काम पूर्ण झाल्याची स्थिती जाणून घेण्यासाठी ते आरोपीला (त्यांच्या कार्यालयात) भेटले आणि त्यांनी मागितलेली रु.५००/- ची रक्कम सोबत आणल्याचे सांगितले. पुढे त्यांनी अशी साक्ष

दिली आहे की, आरोपीने आपला उजवा हात त्याच्यासमोर ठेवला आणि त्याने उजव्या हाताने रु.५००/-ची रक्कम काढून आरोपीला दिली. त्यानंतर आरोपीने ही रक्कम स्वीकारून डाव्या बाजूच्या शर्टच्या खिशात ठेवली आणि ही रक्कम रु.५००/- आहे का, अशी विचारणा केली असता त्याचे उत्तर होकारार्थी होते. लाच देणे व स्वीकारणे ही वस्तुस्थिती या प्रकरणातील सापळा पूर्व व सापळा नंतरच्या पंचनाम्यातून पुरेशी सिद्ध झाली आहे. याबद्दल शंका नाही, पण त्यानंतर तक्रारदाराने स्वत:च्या उलटतपासणीत केलेली कबुली महत्त्वाची आहे. अशा वेळी सरकारी साक्षीदार -१ हा लाचखोरीची देऊ केलेल्या आणि स्वीकृतीच्या रकमेचा एकमेव प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार आहे, याकडे लक्ष वेधण्याची गरज आहे. परिच्छेद क्रमांक ११ मधील वरील जबानीच्या उलट न्यायचौकशी न्यायालयाने सरकारी साक्षीदार -१ ची उलटतपासणी त्याच्य सरतापासणीच्या उत्तरादाखल म्हणून नोंदविली आहे. संदर्भ व सोयीसाठी त्यांच्या उलटतपासणीचा परिच्छेद क्र. २५ ज्याप्रमाणे दिसून येते आणि न्यायचौकशी न्यायालयाने नोंदवली आहे त्याचप्रमाणे खाली रेखाटला आहे :-

> *"२५. १९.०३.१९९९ रोजी एमएसईबी कार्यालयाला भेट देण्यापूर्वी मी ए.सी.बी.च्या कार्यालयात गेलो. हे खरे आहे की, १९.३.१९९९ रोजी मी ए.सी.बी. कार्यालयात जाईपर्यंत आरोपींनी कोणतीही मागणी केली नव्हती. १९.३.१९९९ रोजी मी एसीबी कार्यालयात गेलो तेव्हा दोन्ही पंच एसीबी*

कार्यालयात उपस्थित होते. हे खरे आहे की, १९.३.१९९९ रोजी आरोपींच्या खिशातील रकमेवर मी जबरदस्तीने विश्वास ठेवला होता. हे खरे आहे की, दरम्यान आरोपी आपल्या खिशात काय ठेवले आहे हे पाहण्याचा प्रयत्न करत असताना ए.सी.बी.चे अधिकारी तेथे आले आणि त्यांनी आरोपीला पकडले. त्या दिवशी मी डाव्या हाताच्या साहाय्याने पाणी प्यायले. मी माझा रुमाल काढला आणि मी माझे दोन्ही हात पुसले."

५. वरील परिच्छेदाचे अवलोकन केल्यास असे स्पष्टपणे दिसून येते की, तक्रारदारेनच स्वतः आरोपीच्या खिशात रु.५००/- ची रक्कम बळजबरीने टाकली असे त्याला (जोर देऊन) सूचित केल्यावर तक्रारदाराने स्पष्ट कबुली दिली आहे. त्यानंतर त्याने साक्ष दिली आणि वस्तुस्थिती मान्य केली आहे की, आरोपी त्याच्या खिशात काय ठेवले आहे हे पाहण्याचा प्रयत्न करत असताना एसीबीचे अधिकारी तेथे आले आणि आरोपीला पकडले. त्यांच्या सरतपासणीच्या उलट त्यांची उलटतपासणी त्याच्या पूर्णपणे विरोधाभासी आहे. स्पष्ट विरोधाभास (फरक) न्यायचौकशी न्यायालयाच्या लक्षात आला आहे. तक्रारदाराच्या उलटतपासणीतील वर नमूद कबुली लक्षात घेता देऊ करणे आणि स्वीकारणे हा प्रश्न लाच देण्याच्या आणि स्वीकारण्याच्या तत्त्वाच्या विरोधात आहे. प्रस्तुत प्रकरणात ही मान्य केलेली स्थिति आहे की सरकारी साक्षीदार -१ हा या घटनेचा

एकमेव प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार आहे, कारण आजूबाजूला कोणतीही व्यक्ती नसताना आरोपींच्या कार्यालयात ही घटना घडली.

६. पंचांच्या साक्षीदारांच्या कारवाईचा विचार केला तर त्यांचा पुरावा असा आहे की, आरोपीला पकडल्यानंतर त्यांनी त्याची झडती घेतली असता त्याच्या अंगावर_म्हणजेच खिशात रु.५००/- सापडले आणि पंचनामा तयार करण्यात आला. सध्याच्या खटल्याचा निर्णय देताना वरील वस्तुस्थिती विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाशी तोलून पहिली आहे.

असे दिसून येत आहे की, एकदा का अशी स्थिति झाली की, फिर्यादी आणि अभियोग पक्षाची बाजू वस्तुतः जवळ जवळ निष्प्रभावीत होत जाते, कारण ज्या महत्वाच्या आधारावर अभियोग पक्ष न्यायालया समक्ष आला आहे त्या संदर्भात स्पष्ट विरोधाभास दिसून येतो आणि ते एकमेव प्रत्यक्ष साक्षीदार म्हणजे तक्रारदार स्वतः त्याचे खंडन करीत आहे. फिर्यादी यांनी आपल्या पत्नीच्या नावे पिठाच्या गिरणीसाठी विद्युत मीटर/वीज पुरवठा करण्यासाठी जानेवारी १९९९ मध्ये कधीतरी अर्ज केला होता, असे अभिलेख दर्शवितात आणि सिध्द करतात. सध्याची घटना गुढीपाडव्यानंतर लगेचच १९.०३.१९९९ रोजी घडली असून अभियोग पक्षाच्या म्हणण्यानुसार आरोपीने तक्रारदाराकडे केलेल्या मागणीच्या पूर्वप्रवर्तक घटनेशी संबंधित आहे.

७. न्यायालयाच्या लक्षात आलेला आणखी विरोधाभास असा आहे की, अभियोग पक्षाच्या खटल्यातून उद्भवणाऱ्या तीन वेगवेगळ्या मागण्या करण्यात आल्या आहेत. पहिली १०.०३.१९९९ ची आहे, तेव्हा असे कथन करण्यात आले होते की आरोपींनी रु.३,५००/- च्या कथित दरपत्रक फी व्यतिरिक्त रु.२,000/- ची मागणी केली होती. त्यानंतर दिनांक १२.०३.१९९९ रोजी रु.१,000/- ची मागणी करण्यात आली, तर १६.०३.१९९९ रोजी रु. ५००/- ची मागणी करण्यात आली. गुढीपाडवा दिवस १८.०३.१९९९ रोजी साजरा करण्यात आला, तर दुसऱ्या दिवशी म्हणजे १९.०३.१९९९ रोजी आरोपीला सापळ्यात पकडण्यात आले. सरकारी साक्षीदार - १ म्हणजे तक्रारदार यांची सरतपासणी आणि उलटतपासणी पूर्णपणे तपासली असता हे स्पष्ट आहे की, हे असे प्रकरण नाही जिथे आरोपी म्हणजेच एमएसईबीच्या कनिष्ठ अभियंता कार्यालयाने विजेचे काम अजिबात केले नाही. हे काम पूर्ण होण्यास आणि वीजपुरवठ्यात दिरंगाई होत असल्याचा मुद्दा होता. कारण १९.०३.१९९९ रोजी अंतर्गत वायरिंगचे विद्युत काम पूर्ण झाले नव्हते आणि ते दुसऱ्या दिवशी म्हणजे उद्यापर्यंत पूर्ण होईल, असे आरोपीने त्यांना सांगितले होते, ही वस्तुस्थिती तक्रारदाराने आपल्या जबाबात मान्य केली आहे.

८. अभियोग पक्षाच्या खटल्या संदर्भातील वरील मजकूर आणि उलटतपासणीत तक्रारदाराची कबुली लक्षात घेता, आरोपीला पकडण्याच्या घटनेचा पूर्वप्रवर्तक तक्रारदारानेच कबूल केल्याप्रमाणे त्याने स्वत प्रलोभन केल्याप्रमाणे आहे. अशा

परिस्थितीत आणि विशेषत: जेव्हा त्याने साक्ष दिली आहे की ज्या क्षणी त्याने स्वतःच्या इच्छेने डाव्या बाजूच्या शर्टच्या खिशात रु.५००/- ची रक्कम टाकली, तेव्हा एसीबीचे अधिकारी आरोपीच्या केबिनमध्ये आले आणि त्याला पकडले, हे स्पष्टपणे दर्शविते की हे प्रलोभन तक्रारदाराने स्वत: आरोपीला दिले होते.

९. प्रकरणाच्या त्या दृष्टीने सरकारी पक्षाने सर्व वाजवी शंकांच्या पलीकडे आपली बाजू सिद्ध केली आहे, असे म्हणता येणार नाही. वरील साक्षीपुरावा लक्षात घेता आरोपीला संशयाचा लाभ द्यावा लागेल जो त्याला अनुकूल आहे आणि सरकारी साक्षीदार - १ बद्दल स्पष्ट शंका आणि संशय निर्माण करतो. परिच्छेद क्रमांक २३ पासून विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने लाचखोरीची रक्कम न्यायालयासमोर सादर केलेल्या पुराव्यांच्या आधारे आणि त्याचे विश्लेषण केल्यानंतर उघडकीस आल्याने ती देण्याच्या आणि स्वीकारण्याच्या संबंधित मुद्या संदर्भात संयुक्तिक कारणे दिली आहेत. परिच्छेद क्रमांक २५ व २६ मध्ये तर्कसंगत निष्कर्ष देत आरोपीला संशयाचा लाभ दिला आहे. परिच्छेद क्रमांक २५ आणि २६ मध्ये न्यायचौकशी न्यायालयाने दिलेल्या संयुक्तिक कारणांमध्ये हस्तक्षेप करण्याचे मला कोणतेही कारण दिसत नाही. सोयीसाठी परिच्छेदक्र. २५ व २६ खाली उद्धृत करण्यात आले आहेत :-

"२५. वरील परिच्छेदांवरून, मी आधीच चर्चा केली आहे की, तक्रारदार व पंचाच्या साक्षीपुराव्यांवरून सापळा रचण्यापूर्वी आरोपीने कोणत्याही वेळी

आरोपीने केलेल्या मागणीचे कोणतेही प्रकरण आढळत नाही, त्यामुळे परिसस्थिति या निष्कर्षाप्रत नेते की, पाडवा सणापूर्वी वीजपुरवठा न मिळाल्याने तक्रारदाराला दुकान उघडता आले नाही या गोष्टीवरुन संतप्त झाला त्याचा चुकीचा अर्थ लागण्याची शक्यता आहे, असा निष्कर्ष निघतो नाकारता येत नाही.

२६. *अभियोग पक्षाच्या संपूर्ण साक्षीपुराव्यांचे विश्लेषण आपण केल्यास तक्रारदाराने खिशात रक्कम टाकण्याची कृती स्वीकारले जाऊ शकते, असा बचाव पक्षाने मांडलेला सिद्धांत स्वीकारला जाऊ शकतो. तक्रारदाराला जबरदस्तीने रक्कम टाकणे शक्य नाही, तसेच पंचाने या धर्तीवर कोणत्याही प्रकारे पाठिंबा दिलेला नाही, असा जोरदार युक्तिवाद विद्वान अतिरिक्त सरकारी वकिलांनी केला. अर्थात, आरोपीच्या खिशात रक्कम टाकल्याच्या कथेवर विश्वास ठेवणे कठीण आहे, परंतु यावर विश्वास ठेवता येईल, कारण त्याच्या उलटतपासणीत तक्रारदाराने कबूल केले की त्याने आरोपीच्या खिशात रक्कम टाकलेली होती आणि आरोपीने त्याच्या खिशात काय टाकले आहे हे शोधण्याचा प्रयत्न केला, ज्यामुळे त्याच्या खिशावर आणि त्याच्या बोटांवर अँथ्रेसीन पावडर दिसली. तक्रारदाराची परस्परविरोधी कहाणी लक्षात घेता एका टप्प्यावर तो असा आरोप करत आहे की आरोपीने रक्कम मागितली*

आणि स्वीकारली, त्याचवेळी त्याने ही रक्कम आरोपीच्या खिशात टाकल्याचे सांगितले. त्याच वेळी, आमच्याकडे रेकॉर्डवर इतर पुरावे आहेत जे उघड करतात की कोणतीही मागणी नव्हती. तक्रारदाराला खोट्या पद्धतीने अडकविण्यासाठी आरोपी विरोधात क्षुब्ध होण्याचे आणखी एक कारण असल्याचे दिसते. या परिस्थितीत बचाव पक्षाचे म्हणणे अधिक संभाव्य असल्याचे दिसून येते. जेव्हा दोन हकीकती मांडलेल्या असतील तेव्हा आरोपीला अनुकूल अशी एक हकीकत स्वीकारावी लागेल. अशा परिस्थितीत आरोपीला संशयाचा लाभ मिळायला हवा, असे माझे मत आहे. त्यामुळे भ्रष्टाचार प्रतिबंधक अधिनियम, १९८८ च्या कलम ७ व १३ (२) सह कलम १३ (१) (डी) अन्वये दंडनीय गुन्ह्यातून त्यांची निर्दोष मुक्तता होण्यास ते पात्र आहेत. संशयाच्या पलीकडे आरोपींचा दोष सिद्ध करण्यात अभियोग पक्ष अपयशी ठरल्याने, मनाचा योग्य वापर करून मंजूरी देण्यात आली की नाही, या प्रश्नावर माझ्याकडून चर्चा केली जात नाही. त्यामुळे आरोपी निर्दोष सुटण्यास पात्र आहे, असे माझे मत आहे. म्हणून मी खालील आदेश देतो:-

हुकूम

भ्रष्टाचार प्रतिबंधक अधिनियम, १९८८ च्या कलम ७ व १३ (२) सह कलम १३ (१) (डी) अन्वये दंडनीय गुन्ह्यासाठी आरोपीला फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम २४८ (१) अन्वये दोषमुक्त करण्यात येत आहे.

त्याचे जमानतपत्रे रद्द केली जातात.

मुद्देमल वस्तू, म्हणजेच रोख रक्कम सरकारजमा करण्यात येते.

दुसरी वस्तू म्हणजे शर्ट नष्ट करणयात यावा.

मुद्देमल वस्तूंची विल्हेवाट अपील कालावधीनंतर किंवा एक वर्षाच्या कालावधीनंतर होईल - नंतर कोणतीही घटना घडली तरी."

१०. अभियोग पक्षाची बाजू सर्व वाजवी शंकांच्या पलीकडे सिद्ध झालेली नसल्यामुळे आणि एकमेव प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदार अर्थात सरकारी साक्षीदार -१ तक्रारदार स्वतः यांच्या पुराव्यात स्पष्ट विसंगती असल्याने ज्यावर न्यायचौकशी न्यायालयाने ठळकपणे निर्दशनास आणली आहेत आणि त्याचा विचार केला आहे, त्यामुळे विद्वान न्यायचौकशी न्यायालयाने दिनांक २७.०५.२००३ रोजी दिलेला निर्णय व न्यायनिर्णय कायम करण्यास पात्र आहे.

११. वरील म्हणणे आणि निष्कर्ष लक्षात घेता, फौजदारी अपील क्रमांक ६३/२००४ फेटाळले जातो.

[न्या. मिलिंद एन. जाधव]

x-x-x-x

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाचा निष्पादन आणि अंबलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

x-x-x-x